

BORVENDÉG ZSUZSANNA:
Raszkolnyikovtól Zsokéig. In: Zárug Péter Farkas
(szerk.): Csurka István. Néhány tanulmány egy életpálya
megértéséhez. L'Harmattan Kiadó – Salkaházi Sára
Miskolc Program Alapítvány, Budapest, 2023.

Nemrég, a 2023-as könyvhétre időzítve egy érdekes tanulmánykötet jelent meg a közelmúlt, a rendszerváltás történetéről. Egyik főszereplőjének, motorjának és lelkiismeretének, sőt, talán nem túlzás, áldozatának, Csurka Istvánnak az életét bemutató írásokra felfűzve.

Vasvári Erika a szépíró és a közíró Csurka műveiből szemelgetett, Pozsgai Zolt a drámaírói pályaképét mutatta be, Domonkos László a Kádár-rendszerben választott létezőtechnikáját vázolta, Zárug Péter Farkas pedig a híressé vált dolgozatát elemezte.

Történelmi szempontból azonban a legizgalmasabb Borvendég Zsuzsanna tanulmánya, a Csurka Istvánnal kapcsolatos, fennmaradt állambiztonsági anyag elemzése. Ezeket az iratokat két részre oszthatjuk, az elsőnek Csurka az *alanya*, a másodiknak pedig a *tárgya*.

Hogyan is történt? Csurka István a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturgia szakos hallgatója 1956. október 10-én rész vett egy oktatói-hallgatói gyűlésen, amelyen felszólalva bírálta az intézet sztálinista vezetését. Az október 23-i tüntetésen ő vezette a színművészetiseket, majd vállalta a nemzetőrparancsnokságot. Ennyi és nem több. Ez azonban pont elég volt ahhoz, hogy a bosszúra éhes, ÁVÓ-sokból szerveződő politikai rendőrség nyomozást indítson ellene. Mivel nem menekült el, meg is találták. Letartóztatták, vallatták, kínozták, majd bírósági eljárás és ítélet nélkül Kistarcsára internálták. Ami azt jelentette, hogy félévenként meghosszabbítva annak időtartamát, akár évekig elzárva tarthatták volna.

Azonban az első féléves ciklus vége felé újrakezdődtek a kihallgatások, és veréssel, édesapja elleni fenyegetéssel, a kiengedéssel való kecsegtetéssel rávették, hogy ügynökként csatlakozzon az állambiztonság szervezetéhez. „Csurka István azon aláírók egyike volt, akinek bátorsága nem terjedt odáig, hogy megtörhetetlen kívülálló maradjon, de odáig igen, hogy emberi méltóságát a lealjasodástól megóvjá.” Már ekkor elhatározta, hogy nem fog jelentést írni senkiről. Ehhez a szerepéhez Raszkolnyikovot, Dosztojevszkij regényhősét választotta magának, a bűnbeeső fiatalembert, aki nem menekülhetett lelkiismerete elől.

Az első kérdés, a Kádár-rendszer miért ezt az utat jelölte ki számára? Feltehetőleg azért, mert a főiskolai szerepvállalásával megmutatta, hogy tekintélyes, vezető értelmiségivé válhat, a rezsim ellensége lehet, tehát megelőző intézkedésként zsarolhatóvá, hiteltelenné kell tenni.

A második kérdés, elérték-e ezzel a céljukat? Borvendég Zsuzsanna kutatásai bebizonyították, hogy nem. Semmilyen irat nem került elő, amelyben bárkiről bármit is jelentett volna. Sőt, a tanulmány az ellenkezőjét erősíti meg egy másik, róla szóló beszámoló idézésével: „Írásos jelentést egyetlen egy esetben sem adott [Csurka István]. A kapott feladatokat nem hajtotta végre, mivel egyéniségével nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy más személyekre terhelő adatokat szolgáltatson.” Anyagát 1964-ben irattározta a hálózatból kizárt személyekre alkalmazott kóddal. Tehát „Raszkolnyikov” dossziéjáról bebizonyosodott, hogy hiába nyitották meg, üres maradt.

Eközben Csurka István a saját magának kijelölt pályán haladva, sikeres drámaíróvá vált. Természetesen a rendszer szabályait betartva. Már csak ezért sem kerülhette volna el az állambiztonság figyelmét, azonban életvitelével egyre többször sikerült az ügynökök látóterébe és jelentéseibe kerülnie. Borvendég Zsuzsanna a levéltári anyagok alapján végigkövette ezt az utat. Az véletlenszerű említések-től a hosszabb beszámolóig. Ezek több, az irodalmi élet területén alkalmazott ügynök jelentésrészleteiből állnak. A minőségi változást Csoóri Sándornak Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvéhez írt előszava miatti eltiltása, és Csurkának író-társa melletti kiállása hozta el. Ezután következtek azok az ellenzéki találkozók, amelyeknek Csurka István is résztvevője volt, és nyitották meg azt a dossziét, amelynek immár a *tárgya* volt, a megfigyeltje, Zsoké fedőnéven, utalva hobbi-jára.

Borvendég Zsuzsanna áttekintette ezeket a jelentéseket, amelyek érdekes dokumentumai a rendszerváltást megelőző eseményeknek. És ezekből levont egy fontos következtetést. Ekkor már a kommunista vezetők egy része gondolhatott a lassan bekövetkező bukásra – figyelmük a rendszer fenntartásáról a hatalom átmentése felé fordult –, ezért a megfigyelések célja is változott. Az információk immár nem a büntetéshez, hanem az ellenzék kiismeréséhez kellettek.

Végül elérkeztünk Csurka István kapcsán a Kádár-rendszer működésének egyik fő kérdéséhez. Milyen és mennyire fontos szerepet játszottak az ügynökök a fenntartásban? Szerintem fontos mellékszereplők voltak. Valójában az elnyomó szervezetek működtették: a párt, a tanács, a rendőrség, a néphadsereg, az állambiztonság. Utóbbin belül a hivatásos állomány, a tartótisztek, az elemzők, a döntéshozók. Az ügynökök, akik önkéntesen meggyőződésből, vagy zsarolás, kényszerítés, megtévesztés által lettek beszerelve, mellékszereplők voltak. Jelentettek, vagy nem, használható információkat adtak, vagy nem. Azonban mégis, a rendszerváltás alatt és után, a mai napig, mint Borvendég Zsuzsanna írja: „Az ügynökügyek véres koncként lettek az igazságtételre szomjazó társadalom lábai elé vetve.”

Miért? Ennek két fő okát látom. Azért, hogy ezzel elfedjék a valóságot. Eltákarják azt, hogy kik voltak a rendszer valódi működtetői, irányítói. A másik oka: hogy kollektív büntudatot ébresszenek a hatalmukat átmentő csoportok a társadalom egészében, elkerülve ezzel saját felelősségre vonásukat. Ennek érzékeltesítésére kitűnő példa Csurka esete. Senkiről sem jelentett, senkinek sem tett rosszat. Beilleszkedett a rendszerbe, vállalta a szabályok betartását, sikeres íróvá vált.

De ügynökmúltját a mai napig emlegetik. Mi volt a bűne? Mint bárki másnak, aki ezt az utat követte a maga munkája során. Mint annak, aki ugyanúgy elfogadta a szabályokat, örült az állásának, a fizetésemelésnek, az OTP lakásnak, és egy szóval sem – legfeljebb a négy fal között, vagy baráti borozgatás mellett – kritizálta a szocializmust.

A tanulmánykötetet indító ún. köszöntőben találunk egy nagy igazságértékkel bíró állítást, mely szerint: „*A magyar demokrácia történetében példátlan, a karaktergyilkosságig fajuló támadássorozat érte [Csurkát], amely folytatódott haláláig.*” Véleményem szerint hiányzik a mondat másik fele: kik részéről és milyen okból érte ez a támadássorozat? A könyvet olvasva a hiányérzetünk elmúlik, mert ezt ugyan egyik szerző sem mondja ki nyíltan, de minden olvasó érzi. És ahogy fogynak a hátralévő oldalak, már tudjuk ezt, és lassan meggyőződésünké is válik. Ezért fontosak ezek a tanulmányok...

Kása Csaba